
SARADNJA TRI STRANE U PROGONU I UBIJANJU JEVREJA

Cvi Loker

Neobjavljen rad o žrtvama Holokausta u Šapcu (Srbija)¹

Mađari, Hrvati i Nemci bili su kolektivno odgovorni za izbacivanje celih jevrejskih porodica iz svojih domova, stanovnika grada Temerina, Čuruga i okolnih sela u Bačkoj oblasti u Jugoslaviji. Pod velikom stražom su ih naterali da marširaju do leve obale Dunava, šaljući ih zatim parobrodom na desnu obalu, gde ih je preuzela druga naoružana jedinica, teškim maršem ih odvela do Šapca² da bi ih predala vojnicima Vermahta. Oni su ih zatim smestili u logor u Šapcu i odatle su ih povremeno odvodili peške do sela Zasavica, gde su ih ubijali pucnjem u glavu i zakopavali u masovne grobnice³.

¹ Šabac, u zapadnoj Srbiji, važan je ekonomski centar u plodnom poljoprivrednom regionu. Pre II svetskog rata tu je živelo oko 70 Jevreja. Videti "Pinkas hakehilot – Encyclopaedia of Jewish Communities – YUGOSLAVIA" (hebrejski), Yad Vashem, Jerusalem, 1998, str. 305 i 321.

² Nacistički Vermaht je osnovao koncentracioni kamp u aprilu 1941. Priča o ovom kampu objavljena je u više publikacija Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd (1952, 1957. sa kratkim pregledom (izvodom) na engleskom, 1997. i 1980); u "Yalqut 1948-1978", Jerusalem, 1979, str. 115-129, "Toledot haShoah – Yugoslavia" (Ed. Menahem Šelah), Jerusalem, 1990, str. 93, 101-103, 110-115, 432; u "Toledot Yehudey Yugoslavia" (ed. Zvi Loker), II vol, Jerusalem, 1991, str. 27, 118, 231 (sve na hebrejskom) i u članku Kristofera R. Brauninga nazvanom "Konačno rešenje u Srbiji – studija slučaja" u Yad Vashem studies, vol. XV, (1968), Jerusalem, str. 55-90.

³ Tačan izveštaj o šabačkom logoru (tačnije nekoliko ih se tako zvalo – jedan mlin, drugi napuštene vojne barake na mestu Senjak na obodu grada), topografske mape, izjave svedoka i fotografije koje prikazuju ubistva su u monografiji Saveza boraca Srbije: Stanoje Filipović "Logori u Šapcu", Novi Sad, 1967, naročito str. 135-143. Pominje ga Šelah, op. cit., str. 101, n. 14.

Ovo se događalo od aprila/maja 1941. do 12. i 13. oktobra 1941. godine kada je došlo do uništavanja poslednjih preživelih zatvorenika šabačkog logora. Ovaj logor koji su improvizovale nemačke okupacione snage, pristigle u Srbiju u aprilu 1941. nakon četvorodnevnog bombardovanja Beograda, služio je da se udomi oko 1250 jevrejskih izbeglica, ranije nemačke i austrijske nacionalnosti.⁴ Među izbeglicama je bila i grupa cionističke omladine koja je organizovano brodovima iz Beča 1939. krenula u Palestinu preko Crnog mora; put im je prekinut u luci grada Kladova jer dalje nisu imali obezbeđen prevoz, kao i zbog pojave leda na Dunavu. Njihov boravak je pomagao Savez jevrejskih opština Jugoslavije. Jugoslovenske vlasti su im kasnije naredile da se prebace u Šabac. Priča o ovoj tragičnoj epizodi veoma je dobro poznata i dokumentovana pod imenom "grupa Kladovo-Šabac"⁵.

Neispričana je do danas nesreća kolone iz Temerina i Čuruga, čiji su članovi izvučeni iz svojih domova, sa plodne bačke ravnice, i odvedeni u srbijanski provincijski grad Šabac. Po dolasku ih je toplo dočekala, i neke od njih smestila u svoje domove, malobrojna šabačka jevrejska zajednica, koja je i sama kasnije postala kontingent zatvorenika i žrtava šabačkog koncentracionog logora, zajedno sa svojim ranije austrijskim gostima i sa novim, sada trećim kontingentom, čija priča je i razlog za pisanje ovog rada.

⁴ Prvi izveštaj o ovome dao je Naftali Gedalja, tadašnji sekretar SJO u Beogradu, u "Yalqut"-u, gore navedeno, literaturu citirao od Šelaha, kao gore, videti Hanna Weiner: "Dead-end journey: The tragedy of the Kladovo-Šabac group", Lanham, 1996.

⁵ Kladovska grupa je pristigla u Šabac tokom septembra 1940. Do njihovog zarobljavanja od strane Nemaca pomagali su im Savez jevrejskih opština, kao i lokalni Jevreji. Od ovih poslednjih za 63 se zna da su ubijeni tokom oktobra 1941.

⁶ Kao član berlinsko-rimske osovine i saveznik nacističke Nemačke, mađarske trupe napale su Jugoslaviju, okupirale Baranju i Bačku u aprilu 1941; iako je Banat deo Vojvodine i pripadao je Mađarskoj do Paris/Tranon Accords 1918, Nemci su ga zadržali za sebe.

Inicijatori ove kompleksne kriminalne operacije bile su mađarske okupacione snage, koje su zauzele celu Bačku⁶. Jevreji Čuruga i Temerina bili su među brojnim žrtvama mađarskog okupatora u Jugoslaviji, čiji se najokrutniji zločin poznat kao "racija"⁷ odigrao u januaru 1942. Ovo je bio zločin protiv Jevreja i Srba koji su počinili mađarski žandari i regularna vojska u gradu i selima duž obale reke Tise. Tokom rane faze okupacije Jevreji koji su živeli u malim zajednicama između Dunava i Tise bili su deportovani iz već spomenutih Temerina, Čuruga i okoline. Njihovo se stradanje obelodanilo tek pošto je Yad Vašem istraživao slučaj pravednika Lazara Ljubičića⁸ i stanovnika sela Zasavica.

On je spasio porodicu Šosberger iz Temerina, oca Oskara, suprugu Ravicu i sina Tomija, koji je imao šest godina, smelo ih izvodeći iz kolone koja je prolazila kroz njegovo selo. Tu im je pružio utočište sve dok nisu mogli bezbedno da pobegnu. Tomi sada živi u Rehovotu, u Izraelu, i on me je upoznao sa ovim trostrukim iskušenjem, kao što sam pomenuo ranije. On se seća da su njihovi čuvari nosili šajkače (vrsta kape koju su nosili vojnici na Balkanu). Međutim, nije mogao da odredi nacionalnost stražara⁹. Druga jevrejska zajednica, iz Rume u susednom Sremu, takođe je bila deo priče o šabačkom logoru. Jevreji Rume, koje su kasnije potpuno zbrisali Hrvati, bili su prinuđeni da obezbede hranu za zatvorenike logora¹⁰.

Ovde nailazimo na problem: ko su bile one druge vođe kolone koje su ih pratile od desne obale Dunava, kroz deo poznat

⁷ Pod izgovorom da čiste oblast od tada neaktivnih srpskih četnika i partizana, mađarske okupacione snage izvele su masakr Srba i Jevreja u Novom Sadu i u oblasti "Šajkaš", koji je trajao tri dana - od 21. do 24. januara, tokom kojih je ubijeno oko 2500 Srba i 1500 Jevreja. Neki od izvora: Janos Busazi "Az Ujvideki razzia", Budapest, 1963, Andrea Deak, "Razzia in Novi Sad", Zuerich, 1967.

⁸ Dosije Yad Vashema, br. 6115a.

⁹ Bazirano na razgovoru sa g. Tomijem (Meirom) Šosbergerom.

¹⁰ U Rumi je 1940. jevrejska populacija imala 250 članova. V. Pinkas, op. cit., str. 301/2. Nije bilo preživelih. Videti: Božidar Pauković "Rumski Jevreji", Ruma, 1996.

kao Srem (Srijem za Hrvate) – u kome su živeli i Hrvati i Srbi, malo Cigana, Nemaca i Jevreja – i ko ih je pratio odatle do srpskog grada Šapca? To je bilo veoma teško utvrditi, ili su pripadali ostacima Kraljevske jugoslovenske vojske, koja je zvanično kapitulirala pred nemačkim osvajačem 1. aprila, ili su to bili nacistički okupatori, ili možda pripadnici lokalne milicije. Spasilac Šosbergerovih, g. Ljubičić, dao je rešenje (odgovor). U intervjuu koji je dao srpskim novinama “Sremske novosti”, objavljenom 1990, izjavio je da se radilo o hrvatskim vojnicima, ustašama, nemačkim kolaboracionistima. U istom intervjuu naglasio je da su se nakon prolaska kolone vojnici vratili nazad i pitali da li je neko zadržao Jevreje u svojoj kući i ako jeste oni imaju specijalne jevrejske bedževe za njih; Ljubičić je odgovorio odrečno i čak izjavio da bi i on bio spreman da nosi bedž¹¹. Prisustvo hrvatskih vojnih jedinica ovde je na prvi pogled iznenađujuće, jer su Šabac (poznat i kao okuka Save) i njegova okolina, Mačva, bili i dalje jesu deo Srbije, bez hrvatskih stanovnika. Ipak, može se verovati g. Ljubičiću, jer su ustaše u Sremu regrutovane ubrzo nakon sloma Jugoslavije i odatle su se najverovatnije infiltrirale preko reke Save u Srbiju, koja je tada već bila pod vlašću Vermahta. Kao svojim saveznicima Nemci su im verovatno dozvolili prisustvo i možda ih čak koristili za sopstvene akcije. Znači, druga grupa kriminalaca u ovoj akciji bili su Hrvati. Treća grupa učesnika ove epizode, i na kraju egzekutori sve tri grupe Jevreja, bile su jedinice Vermahta¹².

Nezavisno od svoje velike važnosti kao svedočanstvo o Holokaustu, kolona iz Temerina i Čuruga ukazuje na širu internacionalnu dimenziju. Jedinstvena je sama činjenica da su vojnici tri različite zemlje učestvovali u prethodno pomenutim deportacijama i egzekucijama. U istoriji Holokausta postoje konkret-

¹¹ Intervju je izašao u “Sremskim novostima” br. 1533, 6. jun, 1990. pod nazivom “Spomenik-nepoorano polje” –odnosi se na mesto grobnice u Zavesavici, koje porodica Ljubičić u čast poginulih ne obrađuje.

¹² Za detalje o učesnicima i odgovornosti za egzekucije videti esej Kristofera R. Brauninga “Wermacht reprisal policy and mass murder of Jews in Serbia” in “Militaergeschichte Mitteilungen”, 1983, str. 31-47.

ni slučajevi u kojima su dve države/nacije učestvovala u uništavanju jevrejske populacije, kao u masakru u Kamenec-Podolsku, koji su zajednički izvršile mađarske i nemačke snage¹³.

Nakratko se podsetimo da je svrha ove akcije, koju je preduzela mađarska vlada bila, da citiram Randolfa Brahama: "da se izbace iz Karpato-Rusije sve osobe sumnjivog porekla i da se predaju vlastima Istočne Galicije". Njihov tragičan kraj je bio sličan kao i kraj zatvorenika u Šapcu.

Postoji zajednički osnov za egzekucije u Kladovu/Šapcu i Kamenec-Podolskom: dekret mađarske vlade br.192/1941 od 12. jula 1941, po kome "strani" Jevreji treba da se eliminišu. Radilo se uglavnom o ljudima koji su dugo živeli u Mađarskoj a prethodna nacionalnost nije im bila mađarska, ili je bila nejasna, ili su bili Jevreji rođeni i odrasli na tlu Mađarske ali koji nisu mogli da za kratko vreme obezbede dokaze da su im precizno živeli na tlu Mađarske od devetnaestog veka pa nadalje. Pod ovim uslovima Jevreji koji su živeli oko Dunava i Tise lako su označeni kao "hontalan", beskućnici, i delili su sudbinu svojih sunarodnika sa starih mađarskih teritorija, i naročito karpatskog dela Rusije, poznatog kao PKR, koji je između dva rata bio deo Čehoslovačke teritorije, a kasnije je pripojen Ukrajini. Mađari su toliko žudeli da reše pitanje svojih stranih državljana da su formirali posebno ministarstvo (odeljak, odeljenje), poznato po akronimu KEOKH u značenju "Centralna agencija za kontrolu stranaca". Poznati predratni antisemita Mikloš Kozma bio je postavljen za direktora agencije. Brahan je dao sve detalje o tome¹⁴.

Treba naglasiti da su ubijeni i svi Romi koji su živeli u okolini Šapca, njih oko 160 i svi Jevreji koji su ovde bili sakupljeni, kao i Srbi zbog pravila Vermahta da se ubije 100 zatvorenika za 1 ubijenog nemačkog vojnika i 50 zatvorenika za svakog ranjenog. Međutim, nakon zatvaranja šabačkog koncentracionog lo-

¹³ Videti Rendolf L. Braham "The Politics of Genocide – the Holocaust in Hungary", New York, vol I, str. 200-205.

¹⁴ O njegovoj politici i operacijama KEOKH – videti Braham, op. cit., str. 170 i dalje.

gora srpski zatvorenici su upućeni na prisilan rad u Nemačku i Norvešku, verovatno preko organizacije Todt¹⁵.

Nacističke vlasti u Srbiji, i civilne i vojne, vodile su politiku osvete i kaznenih mera prema lokalnoj populaciji, koja je usvojena nakon napada srpskih partizana. Pravili su jasnu razliku između Srba i Jevreja, a ove druge smatrali su lukavim neprijateljem koga treba uništiti bez žaljenja. Posledično, sudbina Jevreja u Srbiji bila je zapečaćena i pre nego što je proglašeno "konačno rešenje". Ovaj stav je analizirao i dokumentovao Kristofer Brauning rečima: "Vermaht je drugačije tretirao jevrejske taoce, različito od srpskih, samo zato što su Jevreji. Masakr Jevreja koji je nastupio je osnovna krivica vojnih zapovednika u Srbiji, ne lokalnog SS, (niti) Keitela OKW ili centralnih vlasti u Berlinu"¹⁶.

Zahvalan sam Yad Vašemu što me je pozvao da pregledam neke od njihovih predmeta o pravednicima, i tako mi omogućio da pridonesem našem daljem saznavanju o tom neverovatnom vremenu.

¹⁵ Brauning, op. cit. str. 36.

¹⁶ Brauning, op. cit. str. 39.